

VÉDETT KÖRNYEZET

Négy olyan embert ültettünk egy asztalhoz, akik gyakran vesznek részt kollektív alkotófolyamatokban. Mikor van valós jelentése ennek a megjelölésnek, és mikor csak üres címszó? Tekinthetjük-e magát a módszert társadalomkritikának? És kinek a neve kerül a plakátra? SZABÓ VERONIKA, FEKETE ÁDÁM és GODA GÁBOR színházcsinálókka ZSIGÓ ANNA dramaturg beszélgetett.



Zsigó Anna és Fekete Ádám

– Az ilyen munkákban ha van is kiemelt szerző és rendező, gyakran ők maguk és az alkotóközösség is máshogy gondolkodnak a szerepeikről, mint egy hagyományos alkotófolyamatban.

Goda Gábor: Nálunk a *Kérész Művek* című sorozatunkban például mindenki alkotóművészként vesz részt a produkcióban. Ez azt jelenti, hogy mindenki egyben szerző is: létrehoz képeket, jeleneteket, akciókat, amelyek aztán megvalósulnak. Természetesen ha van egy színész, egy zeneszerző vagy egy intermédiá-művész, akkor ő elsősorban azt fogja csinálni, amihez ért. Itt az a szempont, hogy mindenki a helyén legyen, és azt csinálhassa, amiben jó. Ha van köztük valaki, aki nagyon jól össze tudja rakni a dolgokat, akkor ő lesz az, aki rendez – de nem ő találja ki az előadást. Mindenki kitalálja. A rendező is csak egy a csapatban, akinek meghatározott feladata van. És takarítani is mindenki tud. Vagy berendezni a teret. Ezeket mindenki csinálja. Ezek egy nap alatt készülő előadások. Reggel belépünk az üres térbe, és egy

beszélgetéssel kezdünk, mindenki elmondja az ötletét, ami egy korábbi témára reakció. Itt alakul ki az is, hogy ki kinek az akciójában vesz részt. Majd a nap annak a jegyében telik, hogy ezek az alkotások megszülessenek, ez pedig elsősorban az egyenrangú emberek együttműködéséről szól. Valakinek persze döntést kell hozni, de itt se nem demokratikus, se nem autoriter döntések születnek.

Fekete Ádám: És arról ki hoz döntést, hogy ki hozza a döntést?

G. G.: Ez bizalmi kérdés, ami nem aznap, nem egy nap alatt dől el. Ki dönti el, hogy ki legyen a színész? Az, aki bevállalta a színész szerepét. „Figyeljete, én színészként/rendezőként/zenészként/képzőművészként stb. veszek részt, ehhez értek.” Mire a többiek azt mondják, hogy gyere. Vagy ne gyere. Jó esetben maga az alkotóközösség dönt arról, hogy kinek mire ad bizalmat. A rendezőnek arra, hogy az alkotófolyamat során döntéseket hozzon.



Szabó Veronika

F. Á.: Tehát ésszerű rugalmassággal működik a rendszer. Gondolom, egy idő után úgyis kiderül, ha valaki nem tud döntéseket hozni, és összeomlik az egész.

G. G.: A *Kérész Művek* estében ez úgy működik, hogy én mint rendező meghívom az embereket, tehát bennem születik meg az igény a közösség létrehozására. Ők pedig, ha jönnek, azzal megszavazzák nekem, hogy én legyek az, aki összefogja ezt a kört.

Szabó Veronika: A színpadon is látszik, ha rosszul sikerült a próbafolyamat, és az emberek nem érezték egymással a kapcsolódást, vagy nem értették mit miért csináltak. A *Queendom* (2018) esetében az előadás maga is egy közösség bemutatásáról szól. Ehhez az is kellett, hogy az átlagosnál sokkal több időt töltöttünk együtt, fél éven keresztül heti kétszer találkoztunk, és a próbafolyamat egyik fontos időszaka nyáron a Badacsonyan, egy szőlőlugasban zajlott. Én hoztam egy olyan keretet, amit meg lehetett tölteni sok mindennel azon túl is, amit én gondoltam. És mindenki hozott helyzeteket, játékokat, rítust, amiket ki tudtunk próbálni. A döntést gyakran végül nekem mint külső szemnek kellett meghoznom, de ez a legdemokratikusabb alkotófolyamatoknál is így működik. Viszont ezt el lehet tolni a folyamat vége felé. Van egy Gob Squad nevű német társulat, amelyiknél nincs rendező. Heten vannak, és az irodában hét darab „Boss” feliratú bögre áll. Az ő rendszerükben rotálódik a külső szem, de egyikük sem „a” rendező. Leosztják egymás között a feladatokat, ami nem feltétlenül felel meg a végzettségüknek, inkább azt vállalják, amit szívesen csinálnak, amiben jók.

F. Á.: Ez már az a kérdés, hogy hogyan működnek emberek a színpadon, és mik a játékszabályok. Egy kőszínházban az esetek túlnyomó részében muszáj valakinek elmondania valamit, hogy a másik rá tudjon mondani egy másik dolgot, mert ha nem mondja el, akkor a másik ideges lesz, hogy hol a végszava. Ez egyfajta színház, de nem minden színháznak kell így működni.

– *A szerepekre visszatérve: dramaturgként például lubikolni lehet egy kollektív alkotófolyamatban. Hagyományosan a dramaturg az, akiről – Radnai Annamária osztályfőnökünket idézve – „csak akkor tesznek említést, ha valami baj volt a da-*

rabbal”. Egy kollektív alkotófolyamatban viszont meg kell szólni, nagyon kíváncsinak kell lenni a többiekre, sokszor egyik napról a másikra dolgozunk, és egy látszólagos káoszból építkezünk. Ezekben a helyzetekben a dramaturg kreatív partner tud lenni. Nem mindig kell beszélni, de a figyelemnek is van egy kifejezetten megtartó, aktív és konstruktív formája, ami, bízom benne, hozzátesz a munkához. Egy hierarchizált színházi működésben mi az, ami háttérbe szorul?

Sz. V.: A több szem többet lát elve. Annak a lehetősége, hogy a gondolatok sokszínűsége és különbözősége majd kiad egy közös metszetet, aminek a megmutatásában mindenki motivált.

– *Azt hiszem, Kárpáti Péter Titkos Társulatában ennek a metaszintje működik. Profi színházi alkotók közössége, akik közben, például az improvizációk során használják a személyes élményeiket, saját magukat is – ezek mind érvényes összetevők, és nem leválaszthatók az alkotási folyamatról. Alkotóként más-hogy vagyunk megszólítva ezekben a munkákban. De ha például a Tötferi című darabot nézzük, amiben Ádám játszik, és amit Péter írt és rendezett, ott hagyományosabb a képlet, mégis kollektív alkotásnak éreztük.*

F. Á.: Itt nagyon fontos, hogy Péter rendezői pozíciója mennyire eltér a hagyományostól. Ő szinte minden alkalommal beszélgetéskezdeményező. Én is hasonlóképp próbálok jelen lenni a munkáimban. Azért vannak ott ezek az emberek, bármit is csináljanak, hogy dumáljunk egymással. A végén születnek döntések a részemről, de egy hatalmas párbeszédből sokkal több minden kiderül, mint amit az elején gondoltál. A *Jeditanács összeül* című előadás például egy óriásit lépett most előre: Kárpáti Pál, az egyik színész említette, hogy ugyan egyszer régen le volt rendelkezve az előadás, de már senki sem azt csinálja, mint a bemutató idején. Arra ösztönöztem a csapatot, hogy úgy működjenek, mint egy jazz-zenekar: hangozzanak el a szövegek, figyeljenek egymásra, legyenek meg a témák és az ívek, de teljesen szabad kezut kapnak. A legutóbbi előadáson elképesztő energiák szabadultak fel. De minden alkalommal van több olyan momentum, amikor egyáltalán nem értem, hogy miért csinálja a színész, amit csinál, soha nem is értettem, de pont ezért hívtam ide,



hogy ne minden az én értelmem szerint alakuljon. Nincs ráhatásom, de várom, hogy egyszer talán majd megértem. Ez is egy szándék, hogy azért hívsz embereket, hogy dolgozzanak magukból, és tegyék hozzá a saját tapasztalataikat, örületüket az egészhez. Időnként borzalmas párbeszédék zajlanak kőszínházi szereposztó díványokon, hogy kinek milyen az arca, ki milyen típus, el tudja játszani vagy nem tudja eljátszani az adott szerepet, túl alacsony, túl magas stb. De az is egy szándék, hogy a skatulyák ellen dolgozz. Ettől még lehet szöveg, lehet rendező, és kijelölt út is lehet.

– *Nemrég az egyik előadásunk után azt mondta valaki, hogy „fogalmam sincs, miről szólt, de nagyon bejött”. Ez igazán felszabadító. Megengedte magának azt a szabadságot, hogy ne akarja tudni. Egy előadás nem találós kérdés, nincs rá jó válasz, inkább nyitott kérdések sora.*

G. G.: Az egyik darabomban tudósokkal és művészekkel együtt a rajok működésével foglalkoztam. Azt gondoljuk, hogy a rajban közös akarattal történnek a dolgok, hogy ott valami működik, amit mi, emberek elég alacsony szinten művelünk. Ha valaki egy közösségi munkában vesz részt, akkor érzi azt, hogy jó benne lenni. Hogy sokkal jobb így élni, mint másképpen, szétesve, darabokban. És amikor az egyén a saját ötleteit, érdekeit előrébb tolja, mint az együttműködés folyamatát, akkor máris nem annyira élvezetes benne lenni. Aki ezt megtapasztalta, az onnantól tudja, hogy sokkal minőségibb létforma egy ilyen közösségben lenni, mint kiszakadni belőle. Szemben áll az érvényesülni akaró individuum azzal az ősi vágygal, hogy közösségben akarunk élni ezen a Földön.

– *A kollektív alkotás a jelen társadalmi berendezkedésnek egy kritikus megközelítése.*

Sz. V.: Abszolút.

G. G.: Jó lenne, ha a társadalom kritikának venné.

– *Mert ilyen életet szeretnénk élni. A kollektív alkotás tapasztalatai hogyan menthetők át egy hagyományosabb munkafolyamatba vagy az életbe?*

Sz. V.: Például úgy, hogy a munkafolyamatban vagy az életben nem kell mindig azt gondolni, hogy neked egyedül kell valamit megoldani. Kérhetsz segítséget, megoszthatod a felelősséget, nem vagy egyedül. Rendben van az is, ha az

ember néha elveszettnek érzi magát. Bízhat a másikban, továbbblendítheted az ötletét, nem kell mindig a sajátodat szajkózni, és átnyomni másokon. Ezek a helyzetek, kérdések az emberi kapcsolatokban is gyakran felmerülnek.

G. G.: A *Kérész Művek* 2010-ben indult, és a mai napig tart. Közeledünk a hatvanadik alkalomhoz. Az évek alatt megfigyeltem, hogy nemcsak előadás, hanem módszer és társadalmi modell is. Ebben a modellben a fókusz az együtt alkotás folyamatán van, ahol tudatos a figyelem, a kommunikáció és az együttműködés. Egyszerre vannak szigorú szabályok és szabadság. A rugalmasság alapkövetelmény. Nem a produktumon van a hangsúly, hanem a folyamaton. Az előadás nem egy cél, nem valaminek a vége, hanem a folyamat része. Egy állomás az alkotóközösség áramló együttműködésében. Tervem, hogy a következő *Kérész Művek* mindegyikére meghívok egy megfigyelőt, egy gondolkodó művészt, színháztörténészt, szociológust, társadalomtudományt, kommunikációval vagy művészetfilozófiával foglalkozó szakembert, aki végigéli velünk az egész napot, és a tapasztalatait esszé, tanulmány formájában összegzi. Arra kérem őket, hogy vizsgálják meg, a mi alkotói módszerünk valóban társadalmi modell-e, és ha igen, akkor ezt hogyan lehetne átültetni a való életre. Valami azt súgja, hogy rátaláltunk valamire, ami messzebbre vezet, mint gondoltuk volna. Kutatásunk tárgya az ember-lét, az emberiség-létezés, ahol nem célok és okok vannak, csupán maga a létezés minősége, amihez a kulcs a kreatív együttműködés folyamata.

– *Az első nem iskolai munkám a Zsámbéki Színházi Bázison volt. Kárpáti Pál, akivel évek óta alkotótársak vagyunk, rendezte A király mulat című darabot. Egy évig dolgoztunk a szövegen hárman Ádámmal, majd egy hónapig éltünk együtt a csapattal a bázison. Zenészek, színészek, tervező, rendező, mindenki. Nekem beégett ez a fajta létezés. Zsámbék persze szélsőséges példa, és fontos is, hogy az emberek aztán hazamenjenek a családjukhoz, de az ilyesfajta intenzív együttlét tapasztalata átmenthető. Palkóval igyekszünk a munkáinkban ezt a gondolatot képviselni. Gyakran írunk ketten szöveget, amihez adott esetben a színészek improvizációit is használjuk. Egy ilyen kollektív szövegalkotási folyamatban érzem, hogy a dramaturg is rengeteg személyességet adhat bele a közös anyagba.*

Sz. V.: Itt felmerül a felelősség kérdése, ami megnehezíti ezt a folyamatot. Gyakran tapasztalom, hogy hozzá vannak szokva az emberek ahhoz, hogy végül mégiscsak egyvalaki fog dönteni, a rendező viszi el a balhét, úgyhogy fölösleges hozzászólni bármihez. Lehet, hogy ez a fiatal demokráciánk miatt van így. Sokszor nem akarjuk viselni a felelősség terhét. Nagy különbség, ha az alkotóközösség minden tagja érzi, hogy a döntések rajtuk is múlnak, és azokért felelősséget is akarnak vállalni.

– *Fontos a szerzőség kérdése is. Kinek a neve alatt fut a darab? Kinek a neve kerül a plakátra? Sokszor jelzik valahogy a közösséget is, de azért a szerző, rendező kiemelt helyet kap. Nálatok ez hogy működik?*

G. G.: Darabfüggő. Én rendezem a darabot, de az a kérdés, hogy ki alkotta meg. Mi, talán elsőként, már harminc éve nem szereplőkként, hanem alkotó-előadókként tüntetjük fel a színészeket és táncosokat a stáblistán.

Sz. V.: Ez nagyon jó megoldás, már el is loptam tőled korábban.

G. G.: Azért lettünk Artus, mert Artúr király és a kerekasztal lovagjai mintájára azt kerestük, hogy egy közösség hogyan tud valami nemesebb célért küzdeni. Az egy nagyon izgalmas paradoxon, hogy a közösséget egy személy hozza létre, és nem maga a közösség. Ez az illető megteremti a helyzetet a közösség megszületésére, majd összefogja, de nem irányítja azt.

F. Á.: Legutóbb Halász Péter kapcsán szóba került egy beszélgetésben, hogy az ő működése egyrészt erősen közösségteremtő volt, másrészt egy furcsa személyi kultusz is kialakult körülötte. Tehát van egy személy, aki létrehozta a szellemi és bizalmi teret – bárhogyan lesz, az jó lesz. Mert ő hisz abban, hogy nem kell mindent pontosan tudni, hogy egy parttalanak tűnő beszélgetés nem kidobott idő. Ilyen szempontból minden közösségi színháznak megvan a maga tónusa az alapján, hogy ki hozta létre. Magamon is észrevettem, hogy a belső igényem egy olyan társadalmi modell létrehozása kicsiben, amiben jól érezzük magunkat, és amiben hiszünk. Ez pedig abból ered, hogy a valós társadalomban nem érezzük jól magunkat. Egy szűkebb, védett környezetben helyre lehet állítani mindazt, ami a tágabb környezetünkben nem működik jól.

– *A hierarchia mentesség elvét folyamatosan ápolni, őrizni kell, hogy ne szüljön terméketlen káoszt, ne maradjon üres címszó. Mik az eszközeitek ennek a kivédésére? Vannak belső visszajelzési rendszerek, amik segítik a résztvevők biztonságérzetét?*

Sz. V.: A kollektív alkotás alkati kérdés is. Vannak, akik mások ötletei által és párbeszédben inspirálódnak, és vannak olyan alkotók, akik inkább egyedül szeretik kitalálni a koncepciót, és leginkább önmagukkal folytatnak párbeszédet.

A folyamat kereteit, szabályait fontos együtt tisztázni, és aztán ahhoz tartani magunkat, mivel nincs egy autoritás, aki majd kijelöli a határokat, számon kér, hanem nekünk kell ezt kiépíteni, és felelősséget vállalni érte. Az időbeli korlátok meghatározása segíthet ebben, legyen szó egy improvizáció idejének meghatározásáról vagy arról, hogy bizonyos dolgoknak a folyamatban mikorra kell elkészülnie. Fontos, hogy mindenki pontosan tudja, mi a felelőssége, és hogy a közös koncepcióban az egész kollektíva hinni tudjon. Megkönnyíti a folyamatot, ha esztétikailag nem túlságosan különbözően gondolkodnak az alkotótársak. Mindezek pedig óriási bizalom, türelem és magas fokú motiváltság nélkül nem működnek. Merni kell közösen kockáztatni, kísérletezni, rossznak lenni próbán, nyitottnak lenni mások ötletei iránt, és nem elvetni azokat, mielőtt kipróbáltuk volna. Valamint nem árt

néha a másik érzéseivel is foglalkozni. Szerintem ezek segítenek a biztonságérzet kialakításában. A feedbacket nagyon fontosnak tartom, tanítani kellene az egyetemeken. Nagyon nem mindegy egy érzékeny kollektív folyamatban, hogy hogyan és pontosan mire adunk egymásnak visszajelzést. Könnyen azon kaphatjuk magunkat, hogy destruktívak vagyunk, és nem arra koncentrálunk, hogyan lehetne jobb a jelenet vagy az előadó, hanem hogy mi volt benne a rossz. A személyeskedésről már nem is beszélve.

– *A kollektív alkotás minden esetben nélkülözi a hierarchiát?*

Sz. V.: Nem. Ha a kollektíva úgy osztja be a felelősségeket a folyamatban, hogy lesz egy pont, ahol átengedi a döntés jogát egyetlen embernek, vagy van egy rendező, attól még a folyamatban nagyon is lehet közösen gondolkodni, alkotni.

– *Sokat gondolkodom ennek a nehézségein is, hiszen vannak. Nagyon mélyre is le lehet menni. Közhelyesen szólva hol a határ élet és színház/munka között? Ilyenkor átadja, esetleg feladja magát az ember?*

F. Á.: Érdekesek ezek a strukturális modellek. Kárpáti Péter Titkos Társulata például sokszor nem színházi terekben, hanem lakásokban, kocsmákban játssza az előadásait. A király mulatot mi is kocsmában írtuk Annával és Pállal – ezek mind közösségi terek, ahol máshogy működnek az alkotói folyamatok is. Dolgozunk és élünk egyszerre. Ehhez kell egyfajta karakánság is, mivel ilyenkor gyakran összecúsúzik élet és színház. Nincsenek szabályok, hogy meddig tart a munkaidő, nem lehet tudni, hogy ki milyen idegállapotban van éppen, ezért sokat kell beszélgetni. Empátiára és jó érdekérvényesítő képességre is szükség van. Egy normális társadalomban is ez lenne az eszmény.

– *Dramaturgként gyakran egy próbafolyamaton belül is nap-nap után újra kell fogalmaznom a saját szerepemet. Folyamatosan a helyzethez faragjuk magunkat. Csak ebben a sokféleségben lehet bízni. Emellett határokat is kell húzni, ami elvékonyodva nehéz, viszont pont ezeken a határmezsgyéken történnek izgalmas találkozások és születnek érvényes gondolatok.*

F. Á.: Én mindig úgy dolgoztam, hogy volt idő és pénz próbálni. Ennek ellenére nehéz egy olyan struktúrába beágyazni ezt a munkamódszert, ahol behatárolt idő áll rendelkezésre, aztán bemutató, utána pedig jönnek a ritkás fix időpontok játsszani. A világnak van egy erős ellentartása, és könnyen leomozódik az ember. Könnyű azt gondolni, hogy ha a rendező mindent megmondana, akkor nyugalom lenne. De ez nem igaz: akkor halál és sivárság lenne. Néha nehéz a hitet megtartani. De valójában ezek a nehézségek a szabadsággal járnak.

G. G.: A rajok kapcsán egy bizonyos madárfajt tanulmányozva azzal foglalkoztunk, hogy hogyan születnek a rajban a döntések. A kutatók felfedezték, hogy négyféle madártípus különíthető el a tömegben. A szürkeké vannak többen, ők követik az eseményeket. Egy kisebb csoportba a vezetők tartoznak, azok a nagyobb testű, erősebb madarak, akik az élen vannak. Később rájöttek, hogy a rajon belül van egy harmadik csoport is, és valójában ők irányítanak. Középről adják az utasításokat az élen lévőeknek. A negyedik csoportba pedig a szélen repülő madarak tartoznak. Őket gyengén kötődő bóklászóknak nevezték el. Kirepülnek jobbra-balra, elmennek, majd visszajönnek. Kiderült, hogy a középben lévő vezetők valójában ezeket a bóklászókat figyelik: ők hozzák az információkat, jelzik a veszélyt, nekivágnak az ismeretlennek. Nem szándékosan indulnak felfedezőútra, hanem azért, mert egyszerűen ilyenek. Végző soron nem látszik, hogy ki irányítja a rendszert. Van egy hálózat, amelyben folyamatosan megfigyelik egymást. És senki sincs egyedül.